

A Tanácsköztársaság egyházpolitikája Dr. Kovács Kálmán Árpád, PhD előadása

2019. március 6-án Kovács Kálmán Árpád fiatal történész, a VERITAS Történetkutató Intézet tudományos munkatársa tartott előadást. A címben meghirdetett témát olyan mély merítésben és nagyívű megközelítéssel mutatta be, hogy úgy gondoltuk, előadását érdemes teljes terjedelmében, írott formában is közölni, hogy azok is megismerhessék, akik személyesen nem lehettek ott ezen az estén, a Klebelsberg Emlékházban.

Előadásomat kicsit messzebről kell indítanom, mivel a Tanácsköztársaság egyházpolitikája nem választható el négy háttérfolyamattól. Ennek megfelelően előadásom első részében be szeretném vezetni az újabb történeti szakirodalomban használt „európai polgárháború” fogalmát, majd szeretném bemutatni a Nagy Háborút mint az első nagy titkosszolgálati háborút, továbbá röviden kifejtetni, mi volt a „francia (radikális) republikanizmus”, érinteni a háttérben kialakuló „zsidókérdést”, illetve a bolsevik típusú kommunizmust”.

Az európai polgárháború fogalma

Az „európai polgárháború” mint „Európa önsorsrontásához vezető út” – egy történelmi konstrukció. Nem kötelező elfogadni, de nekem nagyon tetszik ez a látásmód, mivel nagyon szemléletesé teszi, milyen látens folyamatok zajlottak 1890 óta. Ezt a szellemi síkon a mai napig zajló eseménysort az indította el, hogy a nem egészen húsz évvel korábban egységesült Németország – szédületes gazdasági, tudományos és kulturális eredményei okán – „helyet kezdett követelni magának a nap alatt”. A folyamatot II. Vilmos testesítette meg, aki „kibújt a bismarcki reálpolitika köpenyéből”, amelynek az volt a lényege, hogy „amíg Európa sorsát öt nagyhatalom határozza meg, úgy kell politizálnunk, hogy mi legyünk hárman”. Az öt nagyhatalom a „splendid isolation”-t élvező Nagy-Britannia, a revansista Franciaország, a dinamikus feltörő Németország – a későn jövők előnyeivel és hátrányaival egyaránt –, a heterogén Osztrák-Magyar Monarchia, valamint a cári Oroszország. Bismarck számolt vele, hogy a Balkán tehertétele előbb-utóbb egymás ellen fordítja a Monarchiát és Oroszországot, és ekkor az utóbbi túlerőjével szemben az előbbi kizárólag Németországra támaszkodhat. De ha a Monarchia támogatása előbb-utóbb Oroszország ellenfelévé teszi Németországot, ráadásul Németország legfőbb célja a revansista Franciaország elszigetelése, akkor mégis hogyan biztosítható a 3:2-es felállás Németország javára? Természetesen kizárólag Nagy-Britannia legalább jóindulatú semlegességének a megőrzésével.

Ezt a reálpolitikai felállást rúgta fel II. Vilmos „az új német büszkeség” meghirdetésével. Sokan azt mondják, II. Vilmos kizárólag európai keretek között gondolkodott. Ez óriási tévedés. II. Vilmos világpolitikai kitekintésű uralkodó volt. Felmérte, hogy a 19. századi európai világhatalmat a felemelkedő Egyesült Államok mellett csak egy egységes Európával lehet megőrizni. Ez az egységes Európa pedig csak német vezetés alatt valósulhat meg, amikor is Németország a kontinensen hegemon szerephez jut, a világpolitikában pedig átveszi a britek szerepét.

Sokan talán hitetlenkedve kérdezik vissza: *európai világhatalom kora?* Igen. Nézzünk rá a térképre! A 19. századi világtérképet európai színek festették át, európai hatalmak tüntették el az utolsó „fehér foltokat a térképen”, és az európai hatalmak süllyesztették függő viszonyba a valamikor náluk jóval fejlettebb magaskultúrákat. India teljes mértékben gyarmati, Kína félgyarmati. sorba süllyedt. Folyamatos volt a valamikor félelmetes ellenfél, az Oszmán Birodalom „koncessziós kisegítése” is. Előbb a britek részéről (ennek ára Egyiptom 1882-es megszerzése lett), majd a németek részéről. Miután az Oszmán Birodalom derekasan helytállt a cári orosz hadsereggel szemben az 1876-77-es háborúban, az 1912-es első Balkán-háborúban már a közben függetlenné vált balkáni kisállamoktól is meglehetősen sima vereséget szenvedett. Nem véletlen, hogy az I. világháborút javarészt német, kisebb részben osztrák-magyar haditechnikával tudta csak végigharcolni.

Németországnak a 3:2-es nagyhatalmi felállásra vonatkozó elképzelése másképpen alakult: Franciaország, Nagy-Britannia és Oroszország félretették az egymással szembeni gyarmati ellentéteiket, hogy együttesen fordulhassanak a fő veszélyként azonosított német hegemoniatörekvések ellen.

Kevésbé ismert, hogy a németekéhez hasonló önbizalomról egy másik nép is tanúbizonyságot tett: A cári Oroszország sikeresen „ostromolta meg” a Kaukázust, és vonta befolyása alá a közép-ázsiai sztyeppéket és hegyvidékeket. Oroszország 1893-tól francia kölcsönökhöz jutott, vas- és acéliparának modernizációja is francia tőkével ment végbe. A kaukázusi (bakui) olajmezők kiaknázása brit és amerikai tőkeimporttal kezdődhetett el, ennek nyomán az orosz olajipar a 20. század elején a világ élvonalába tört. Mindezek következtében Oroszország olyan önbizalomra tett szert, amelynek birtokában távol-keleti terjeszkedésbe kezdett, és egyre nyíltabban hangoztatta pánszláv és pánortodox aspirációit.

Azért ezzel a hatalommal kapcsolatban nagyon találó Bismarck bonmot-ja. A szentpétervári porosz nagyköveti posztot sokáig betöltő porosz-német politikus szerint „Oroszország soha nem olyan erős, mint milyennek látszik. De nem is olyan gyenge.” Oroszországnak a maga szempontjából jókor, kijózanítólag jött az 1904-5-ös orosz-japán háború kudarca, amely külpolitikailag a britekkel való egyezségkeresésre, belpolitikailag pedig a további külföldi tőkebevonással végrehajtott ipari modernizációra és fokozott hadseregfejlesztésre ösztönözte.

És itt lép színre történetünknek egy újabb szereplője, a százmilliós Oroszországban alig tízezer illegális párttaggal működő Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt.

Vezetőinek jelentős része vagy külföldi emigrációba vonult vagy szibériai száműzetésben élt. A párt 1903-as londoni kongresszusán megtörtént a mensevik-bolsevik szakadás. Már maga a bolsevik (többségi) név is hazugság volt, mert azon a londoni kongresszuson ugyan éppen többséget képeztek, azonban az OszDMP-n belül törpe-, de annál erőszakosabb kisebbséget jelentettek. A szakadás oka látszólag a taktika volt, valójában mélybe nyúló ideológiai különbségek motiválták.

A mensevikek szerint a szocializmus a marxi tételek alapján csakis a legfejlettebb országokban alakulhat ki, így Oroszországban ez elvi lehetetlenség volt, mivel a cári birodalom még a kapitalizmus fejlődési fázisába sem lépett. Az elsődleges cél tehát a nyugati típusú polgári demokrácia és liberalizmus kialakítása, és majd ez fejleszthető tovább szocializmussá.

A bolsevikok vezetője ekkor már Vlagyimir Iljics Lenin (eredeti nevén Uljanov) volt, aki átértelmezte a marxi tanokat. Kidolgozta az úgynevezett „permanens forradalom” elméletét. Szerinte a polgári demokratikus forradalom *azonnal* továbbfejleszthető szocialista forradalommá, ha van egy hivatásos forradalomárokából álló párt, amely képes „a munkásosztály élcsapatát” képezni.

Az áldatlan szociális állapotok, a gyors gazdasági kimerülés, a Japánnal szembeni flotta-, majd szárazföldi vereség megaláztatása felszította a cári rendszerrel szembeni elégedetlenséget. II. Miklós 1905-ben kénytelen volt összehívni a Törvényhozó Dumát, amelyben a liberális demokraták (az úgynevezett októbristák) kerültek többségbe. Ekkor lépett először színre a lenini taktika. Leninék nem engedték a helyzetet konszolidálódni. Újabb és újabb gócpontokban robbantottak ki lázadásokat, amivel látszólag a cári hatalom kezére játszottak, amely így rendteremtőként léphetett fel: a Dumát tanácsadó testületté minősítette vissza. Lenin és elvtársai újra száműzetésbe kényszerültek.

A Nagy Háború mint az eltérő felfogású államrendszerek közötti összecsapás

A kialakuló „európai polgárháborúban” az 1890-es évektől szinte mindenki biztosra vett egy nagy európai háborút. A kérdés csak az volt, hogy ez mikor fog kitörni. Az I. világháború tragédiáját az okozta, hogy a politikusok az 1867-es és 1870-71-es háborúk tapasztalataiból indultak ki, amelyeknek gyors lefolyású hadműveletei akkor pillanatok alatt döntöttek régóta húzóódó kérdésekről. A „mire a falevelek lehullanak”, illetve a „Berlinbe, Berlinbe!” jelszavak 1914-ben ezt a várakozást testesítették meg. Akkor senki, még a katonák sem ismerték fel a „háború megváltozott természetét”. A nagyhatalmakat elvakították gyarmati sikereik. Hiába születtek kezdeményezések azzal kapcsolatban, hogy ki kellene elemezni az 1864. évi petersburgi ostrom, az 1876. évi plevnai és Sipka-szorosi, vagy az 1904. évi Port Arthur-i védelem tapasztalatit, a legnagyobb katonai teoretikusok ezeket rendre azzal söpörték le az asztalról, hogy az „európai háború az valami egészen más”.

Utólag tudjuk, hogy a Nagy Háborúval kapcsolatban Berlinben, Szentpétervárott, Berlinben és Bécsben meghozott rossz döntések Európa önfelszámolásnak nyitányává váltak, és távlatilag három új szellemi áramlatot – két nyílt és egy rejtett totalitarizmust – juttattak hatalomra: a bolsevik típusú kommunizmust, a német nemzetiszocializmust, illetve a fogyasztói amerikanizmust. Mindez 1914-ben még nem látszott. Az azonban már 1890-től nyilvánvaló volt, hogy az „európai polgárháború” szellemi frontvonalon is zajlott és az államformák felsőbbrendűségének harcává vált.

A történelmi közbeszédben bevett, ám nagyon helytelen toposz a „nyugati demokráciák” versus „tekintélyuralmi rendszerek” tézise, mivel valójában négy politikai rendszer mérkőzött egymással: a protestáns mázú brit kalmárkapitalizmus, a francia republikanizmus, a német hegelianus Rechtsstaat (jogállam) és a cári despotizmus.

A francia (radikális) republikanizmus

Ezen a helyen kell megemlítenem Raffay Ernő nevét, aki a Tanácsköztársaságot a zsidó-szabadkőműves összeesküvés tézisére szokta leegyszerűsíteni. Pontosítsunk: az eredeti publicisztikai megfogalmazás eredetileg zsidó-protestáns-szabadkőműves összeesküvésről szólt.

A 19. század második felétől kialakuló politikai publicisztika – amely egyébként jóval magasabb színvonalú volt a mainál – már tömegújságrásnak tekinthető. A tömegszerű sajtótermékeknek már táborokat kellett motiválniuk, egyben tartaniuk és politikai aktivitásra ösztönözniük. Ezt pedig egyszerűen megjegyezhető, ismételhető és továbbadható jelszavakkal lehetett elérni. Ennek megfelelően a publicisztika – különösen ellenzéki szerepben – hergelő típusú volt, hitelességéből így nyilván legalábbis négyzetgyököt kell vonnunk.

Raffay Ernő az ateista szabadkőművesség első győzelmét a republikánus Franciaországban látja. Ezt az ateista szabadkőműves republikanizmust másolták le a 20. század első évtizedében a nagyon szűk réteget képviselő, de rendkívül nagy szellemi kapacitásokkal rendelkező polgári radikálisok, Jászi Oszkárék, akik a későbbiekben sokban a kommunizmus útkészítőinek bizonyultak.

De miért tért Franciaország erre az útra?

A katolikus egyház Franciaországban már az 1880-as évek kultúrharcaiban érzékeny sérelmeket szenvedett. Ezeket a sérelmeket a francia republikanizmusnak az a publicisztikai túlzása okozta, amely azt állította, hogy a jó katolikus és a jó francia kölcsönösen kizárja egymást. XIII. Leó pápa, Rampolla

bíboros külpolitikai koncepciójának megfelelően, nagy türelemmel viseltetett Franciaországgal szemben, köszönhetően annak, hogy a szentszéki államtitkár (lényegében pápai külügyminiszter) a fő ellenséget nem a francia republikanizmusban, hanem a liberális Olaszországban látta, amely 1883-tól hármassá bővítette a központi (vagy középponti) hatalmak (Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia) kettős szövetségét.

A francia kultúrharc nem volt egyedülálló, hiszen hasonló folyamat minden katolikus jelleggel (is) bíró korabeli államban végbement.

Kezdődött rögtön a Rómát 1870-ben megszálló fiatal Olasz Királyságban: ekkor nyilvánította magát IX. Pius pápa a „Vatikán foglyává” és visszautasította az olasz állam által felajánlott államsegélyt. Folytatódott 1875-ben, a szintén fiatal Németországban, ahol a bismarcki Kulturkampf *német katolikusokká* kívánta formálni a *bajor illetőségű németországi katolikusokat*, ami látszólag nüansznyi különbségnek tűnt. Ám egyértelműen utalt a szekularizációra: a nacionalizálódó közhangulatban a vallási identitás, a korábbi első helyről kiszorulva, a nemzeti identitás mögé került, mi több elvárás lett, hogy annak (kritikátlan) szolgálatába szegődjön.

Legenyhébb lefolyású az Osztrák-Magyar Monarchia területén volt, de még itt is szokás az 1894-5. évi egyházpolitikai törvényeket a kultúrharc kifejezéssel illetni. Németországban ez a kultúrharc az 1880-as évek második felére lecsengett, a bajor katolikus Centrumpárt kijöhetett a politikai karanténból, sőt 1887-től már kormányzilárdító tényezővé is válhatott. Hasonló folyamat volt megfigyelhető a szociáldemokratákkal kapcsolatban, akiket II. Vilmos engedett ki a politikai elszigeteltségből, és akik 1914-re a Reichstag legnagyobb pártjává váltak.

Franciaországban, paradox módon, a republikánus-katolikus ellentétet a *De rerum novarum* kezdetű enciklika 1891. évi kiadása élesítette ki. Felmerült ugyanis annak veszélye, hogy a hagyományos egyházi keretektől kilépő, a társadalmi önszerveződés lehetőségeit is megragadó és a szociális kérdést is felkaroló katolicizmus ismét társadalomformáló erővé válhat, sőt választásokat is nyerhet. Ráadásul a létrejövő keresztényszociális irányzat – mozgósító erejének növelése érdekében, továbbá a német és osztrák mintát is követve – meglovagolta a feltámadó antiszemita hangulatot is. 1898-ban a Dreyfuss-per kapcsán éppen a vilmosi Németországból mutogattak elrettentő példaként Franciaországra. Itt ugyanis a zsidók teljes békességben éltek, és másfél százalékos társadalmi arányuk mellett a tőke- és a sajtóélet kulcspozícióit birtokolták.

Ilyen körülmények között döntött a francia kormányzat 1898-ban a félbeszakadt kultúrharc, a szekularizáció folytatása mellett. A revansot az állami politika legfőbb szintjére emelő francia nacionalizmus számára létfontosságú volt, hogy olyan sajátlagos [értsd: nem ellenségeitől adaptált] mintákat kövessen, amelyeket a saját társadalmá is elfogad. A radikális kormányzat először a gallikán szabadságok által biztosított püspökjelölési jog felújításában látta a megoldást. Ez azonban már XIII. Leónak is sok volt, ezért 1903-ban megtagadta, hogy az üresen maradt püspökségekbe a Combes-kormány jelöltjeit nevezze ki. A francia kormányfő azonban ragaszkodott a választottjaihoz.

A nyilvános szakításra az egyházfő halála után, utódjának, X. Piusnak a pontifikátusa alatt került sor. Az európai katolikus udvarokba küldött pápai tiltakozó jegyzék nyilvánosságra kerülésének hatására a francia kormány, szétvágva a gordiuszi csomót, az egyháznak az államtól való radikális elválasztása mellett döntött. Akaratát az 1904-1905. évi törvények, különösen a szeparációs artikulus formájában, következetesen keresztül is vitte.

A „szabadkőműves összeesküvés által okozott nemzeti aposztázia” elmélete a korabeli katolikus sajtó állítása, amit néhány mai magyar szerző is kritikátlanul átvész. Egyrészt a francia társadalom jelentős része akkor már csak kultúrkatolikusnak volt tekinthető, másrészt a katolikus egyház a gallikán típusú állami egyházfőséget csak egy monarchista politikai rendszertől volt hajlandó elfogadni: legyen az Bourbon-párti, orleansista vagy bonapartista. Mindezt úgy, hogy egyébként az 1864. évi *Tévelygések jegyzéke (Syllabus errorum)* egymás mellett ítélte el a febronianizmust, a gallikanizmust és a jozefinizmust.

A háttérben kialakuló „zsidókérdés”

A „zsidó-szabadvédelem összeesküvés” elmélete az antiszemitizmus korabeli társadalmi mozgatóira is nagyon jól rámutat. Le kell szögeznünk, hogy az 1935 utáni, állami szintre emelt faji antiszemitizmushoz képest a 19-20. század fordulójának antiszemitizmusa ideológiailag és minőségileg is teljesen más volt. Beszélhetünk ilyen körülmények között a főleg a katolikusokra jellemző „keresztény antiszemitizmusról”, illetve a többnyire nem zsidó származású elit (polgári középosztály és nagypolgárság) „szalon-antiszemitizmusáról”.

Ebben az összefüggésben szeretném Prohászka Ottokár egyik megszólalására felhívni a figyelmet. A későbbi székesfehérvári püspök még esztergomi spirituálisként megírt egyik publicisztikájában a zsidóság „céges jótékonykodásáról” beszélt, utalva Jézusnak a Hegyi beszédben a farizeusokkal szemben megfogalmazott gondolatára: „amikor alamizsnát adsz, ne kürtöltess magad előtt”.

A kürtöltetés fő eszköze akkoriban már a publikáló értelmiség volt. Nem arról van csupán szó, hogy zsidó pénzen bukott lányok és leányanyák otthonát tartották fenn, hanem arról is, hogy – a társadalmi közérzet szerint – újságíróként jóval könnyebb volt az adományozói neveket megörökítő zsíros megbízásokhoz jutni zsidó származás esetén. E gyakorlat mögött az ószövetségi zsidó gondolkodás két eleme tapintható ki: a „ne szedj a te atyádfiától kamatot” és a „ne legyen közötted szegény ember” gondolata, amelyek a jótékonykodást és a munkaadást kapcsolták egybe.

És itt szeretném felhívni a figyelmet Prohászka Ottokár mondanivalójának fő súlypontjára. Prohászka ugyanis újszövetségi alapú etikai ellenérzései ellenére sem azt mondja, hogy a zsidók ezt ne tegyék, hanem felteszi a kérdést, hogy a keresztények miért *nem* folytatnak hasonló társadalomszervezési tevékenységet.

Arról is tegyünk azért említést, hogy a korabeli zsidóság rendkívül heterogén közösség volt. A befogadotti státust élvező őshonos rétege megkülönböztette magát a később bevándoroltaktól. Az Österreicherek a Galizianerektől. Ez a megkülönböztetés vagyoni különbségeket is takart, a nagypolgári réteg ugyanis előbbiekből, míg a szegényebb alkalmazotti az utóbbiakból került ki. Az előbbiek házassági stratégiájuk révén is teljesen elváltak az utóbbiaktól. A hitnek és a szokásoknak (pl. a szombattartásnak, az étkezési szabályoknak) a vékony szálai összekötötték ugyan a magyarországi zsidóságot, de a gyülekezeteik külön szerveződtek. Az 1840-es években a fő választóvonallá a neológ-ortodox megkülönböztetés vált. A liberális neológok („új nyelvűek”) asszimilálódni akartak, a zsinagógai istentiszteletet is a befogadó kultúra nyelvén kívánták folytatni, és ami a fontosabb, hajlandóak voltak hittételeiket a korszaknak megfelelő módon modernizálni. Az ortodoxok szerint viszont a neológok készek voltak feladni a zsidóság teljes megváltásának (az újra felállítandó Izráelben való messiási összegyűjtetésének) a tanítását, és megelégedni a részleges (evilági) megváltással, ami a zsidóságnak a polgári jogegyenlőség elve alapján történő emancipációját, és ilyen keretrendszerben zsidó vallású nemzettagként való boldogulását jelentette.

Hogy bonyolítsa a helyzetet, 1903 után megjelent Magyarországon a cionizmus is, ami egy új zsidó nemzettudatot képviselt, a Palesztinában felállítandó zsidó nemzeti állam követelése révén pedig egy mind a neológoktól, mind az ortodoxoktól különböző evilági megváltástudatot képviselt.

Ebben a környezetben arra is rá kell mutatnunk, hogy az a zsidó értelmiség, amely vidéki kisvárosában liberálisnak számított, a fővárosba felkerülve döbbenetesen állapította meg, hogy az itteni zsidó közszellem merőben szemérmetlen és vallástalan. Kialakult egy olyan réteg, amely, ha érdekei úgy kívánták, élt a zsidó származásából származó előnyökkel, teljes mértékben szakított a zsidó tradíciókkal, ugyanakkor nem vált részévé a többségi társadalomnak. Döbbenetes példája ennek a Tanácsok I. Országos Gyűlése 1919-ben. Az itt szónoki szerepben fellépő (és ilyen minőségében még a saját fővárosi körei előtt is kifejezetten sikertelen) Kun Béla ellen antiszemita lincshangulat alakult ki (pedig a tanácsválasztások igencsak megszürt választások voltak), ahol is Kun Béla a nyílt plénum előtt tagadta meg zsidó identitását. A hazafias neológ, az ortodox és a cionista sajtó joggal mutatott rá arra, hogy ezek az emberek egyáltalán nem tekinthetők zsidónak, mert minden zsidó hagyománnyal szakítottak.

A magyarországi zsidókérdéssel egyébként mindenki manipulált. Ismeretes Karl Lueger bécsi főpolgármester Judapest kifejezése, míg Benešék az antant döntéshozók előtt azzal kampányoltak, hogy

Budapest félig zsidó. Harold Nicolson *Peacemaking 1919* című könyvében megörökíti azt a párbeszédet, amit ő, mint a Smuts-misszió tagja folytatott a Keleti pályaudvaron Bolgár Elekkel, és ennek kapcsán megvetően jegyzi meg: „...ez a turáni fajta és a németet rosszul beszélő zsidók”.

A vereségnek soha nincs gazdája, de annál több a felelőse – szokták mondani. Tormay Cecil sodró erejű *Bujdosó könyvének* fő tézisei – a „nyolc bűnös magyar és tizenegy zsidó”, a „patkánylázadás” és a Vészi József szájába adott „ötszáz zsidó, aki tönkretette Magyarországot” – ebből a keserű felelősségkeresés-érzésből táplálkozik. Mindezek mellett tényszerűen el kell ismerni azt is, hogy a kifosztható és „kizsákmányolóként” felelőssé tehető (nagy)polgári, kereskedő- vagy egyszerűen csak boltos rétegben való felülreprezentáltsága okán a vörösterror zsidó áldozatainak aránya messze meghaladta a zsidó lakosság országos arányát.

A bolsevik típusú kommunizmus és a háttérben dúló titkosszolgálati háborúk

Szót kell ejtenünk a Tanácsköztársaság importált jellegéről is. A bolsevik hatalomátvétel folyamata 1917 áprilisa és novembere között egy, az ellenség gyengítését szolgáló német diplomáciai mesterterv részét képezte.

Ma már tudjuk, hogy mindez ötmillió német birodalmi aranymárkába került, de végső soron sikerült az egyik ellenfelet kiütni vele a háborúból.

A bolsevikok az általános papír- és áruhiány közepette sajtótermékek tömkelegével áraszthatták el a korabeli orosz nagyvárosokat. A katonatanácsokon keresztüli bomlasztó tevékenységüknek köszönhetően az utolsó orosz próbálkozás, az úgynevezett Kerenszkij-offenzíva idején a frontalakulatok már szavazásokat tartottak a megkapott támadó parancsról.

Egy átmenetileg Erdélyhez közeli fronton történt barátkozás alkalmával nyilvánosságra került és a székelyudvarhelyi sajtóban meg is jelent az a hír, hogy az oroszországi hadifogoly-táborokban már folyik a bolsevik típusú agitátor-forradalmárok kiképzése. Amikor tehát 1918 őszén Kun Béláék hazatértek a hadifogságból, ők már tudatosan a „minél rosszabb, annál jobb” elv szerint kiképzett felforgatókként cselekedtek. Annyiban mentsük fel az őszirózsás forradalom „Népköztársaságát” és a bolsevik típusú Magyar Tanácsköztársaságot, hogy az ország egy elvesztett háború után volt, és a vesztes háború a korábbi nemzeti liberális rendszer ellenfeleinek szemében rendszercsődöt is jelentett. Márpedig Magyarországon a történelmi kapcsolatok és hagyományok révén leginkább a hegelianus Rechtsstaat elemeinek alkalmazása vált gyakorlattá.

A vereség sokkja ilyen körülmények között óhatatlanul szellemi váltást is eredményezett, nyitást a sikereesebbnek gondolt konkurencia, esetünkben a francia és a német modell példái felé. Legjellemzőbb példa erre Lukács György. Senki nem gondolta volna a méltóságos bankvezér úr fiáról, Max Weber barátjáról, Georg Simmel tanítványáról, a fichtei szubjektív idealizmus hívéről, aki azért – az „otthonatlan szellem a rideg világban” – Kanttal is kacérkodott (mindezt heidelbergi szellemben, antihegelianus felhanggal), hogy éppen belőle lesz majd kommunista. Lukács korábban azért nem csatlakozott a szocializmushoz, mert számára az 1903-as program is egy unalmas, gépies materializmus volt. De az 1918-as összeomlás idején, a kommunista mozgalom előretörésének hatása alól ő sem tudta kivonni magát. Az osztályharcot azonban ekkor még terrorizmusként utasította el, és 1918 decemberében megírta *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* című cikkét. Ebben kifejti a marxizmus alapvető etikai dilemmáját: vagy a jövő nagy jobb jó nevében megszerzi a hatalmat, amelyet etikai rosszként gyakorol, vagy az önfeláldozás és a népnevelés által (lényegében evangéliumi kommunizmusként) a társadalmi viszonyok hosszú távú megváltoztatására rendezkedik be.

Lukács kiválóan ragadta meg a marxizmus alapvető paradoxonát: cselekvése bármely választás esetén hitbéli kérdés, ahol az alapkérdés az, hogy valóban objektív valóság-e a marxista jövőkép? Az osztályelnyomást (a marxizmus szerinti legnagyobb rosszat) proletárdiktatúrával legyőzni lényegében olyan, mint a Sátánt Belzebubbba kiűzni (utalás a szinoptikus evangéliumokra: Mt 12,24–27; Mk 3,22–30; Lk 11,15–19). Az etikus kommunizmus, népszerűtlensége okán, hosszú ideig nem lesz képes demokratikus úton hatalomra jutni. Ebben a helyzetben a legfőbb feladata az önfeladás nélküli viszony kialakítása a polgári pártokkal. Ez a koncepciója azonban néhány hét alatt kiüresedik. Lukács ezt úgy fejezte ki, hogy *két vásárnap között* negatív megtérést hajtott végre. Ennek szellemi programjaként írta meg a *Taktika és etika* című művét, amely az úgynevezett negatív etikai felelősség alapjára épít.

A krisztusi etikában is ismert, hogy nemcsak a gonosz végrehajtása, hanem a jó elmulasztása is bűn (Mt 21,41–45.; Jak 4,17.) Lukács azonban kizárólag evilágiságban (immanenciában) gondolkodott, és ezáltal összemoshatóvá tette a bűnöket. A biblikus világnézet szerint ugyanis isten soha nem engedte ki sem a bűn megítélését, sem a világ végső újjáteremtését a kezéből. A Lukács által felvetett negatív etika is csak „az, akinek sokat adtak, attól sokat kérnek számon, és akire sokat bíztak, attól többet követelnek” (Lk 12,48) keretei között érvényes.

Lukács azonban éppen ellenkező gondolkodásra tért: a világban uralkodó bűnökért Istent tette felelőssé. (A keresztény teológiai gondolkodás az „Isten világosság, és nincsen benne sötétség” /1Jn 1,5/ elve szerint ezt a lehetőséget kizárja.) A kapitalizmus *bizonyos* (értsd: objektív, a Nagy Háború rémtetteiben nyilván tapasztalt) bűneit a proletárdiktatúrától *remélt* nagyobb jóval veti össze. Választását hamisan kikerülhetetlennek állítva a felelősséget Istenre háríthatja. Teszi ezt egy kevésbé ismert szerző, Christian Friedrich Hebbel 1840-ben írt *Judith* című drámájából vett idézettel: „És hogyha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna – ki vagyok én, hogy ez alól magamat kivonhatnám?” Lukács szellemi fordulatát annyiban mentegethetjük, hogy mi a 20. század későbbi tapasztalatai alapján ítélünk és a „reálkapitalizmus versus reálszocializmus” vitában az előbbit látjuk a kisebbik rossznak.

A bolsevik példa követése a kezdet kezdetétől nyilvánvaló volt. Elég, ha Pogány József „áldásos” tevékenységére gondolunk a katonaság teljes lezüllesztése érdekében, vagy az immár szovjet-orosz pénzből végzett sajtó- és röplaphadjáratra, amely a végén már a Népszava mérsékeltebb, polgáribb, nyugatosabb hangját sem volt hajlandó eltűnő.

Két nyilvánvaló különbség azért volt a szovjet-orosz példa és a Magyar Tanácsköztársaság között. A magyarországi kommünárok saját önértékükből sem voltak képesek földosztásra. A nagybirtokrendszert megtartva, a korábbi birtokintézők helyére biztosokat kinevezve, egy csapásra kívánták megvalósítani a szocialista termelési viszonyokat vidéken. Ez a magántulajdonnal szembeni fellépéssel együtt (mivelhogy a városok és főleg a főváros ellátása érdekében kíméletlen rekvirálásokba, padlássóprésekbe kezdtek) elidegenítette az új rendszertől a parasztságot. Nem véletlen, hogy a sebtében újonnan felállított Vörös Hadsereg legénységét első renden kényszersorozott budapesti proletárokból kellett feltölteni.

A Tanácsköztársaság egyházpolitikája mozaikokban

A Magyar Tanácsköztársaság, a „dicsőséges 133 nap” a kezdetektől fogva az antant balkáni front (és itt főleg a szerbek), a románok és a csehek katonai szorításában létezett. Itt nem érvényesültek a végtelen orosz távolságok sem, amelyek a bolsevikok számára lehetővé tette a középponti vidék és a nagyvárosok stabil megtartását. Így nem volt sem lehetséges, sem tanácsos a bolsevik vallásellenesség brutalitásának a teljes mértékű alkalmazása.

Az orosz bolsevik módszer jellemzője az volt, hogy megjelent egy különítmény, mely berontott az ortodox templomba és a szakállánál fogva megalázó és kegyetlen körülmények között rángatta ki a pópát. A mélyen vallásos és tradicionális faluközösség összeszaladt a szentségnek tekintett személy védelmére. Erre jött a brutális ellenlökés: sortüzek, tömeges kivégzések, a pápa mint lázító demonstratív elítélése, kivégzése, jobb esetben súlyos „javító-nevelő” kényszermunkára ítétele, a templomi kegytárgyak elrablása, beolvasztása, külföldi műkincs-kereskedelmi forgalomba hozása, jobb esetben múzeumi műtárggyá tétele, a templom aláaknázása, felrobbantása, raktárrá, istállóvá, kultúrházzá vagy ateizmus múzeumává alakítása. Az oroszországi bolsevizmus 1917 és 1921 között mintegy 65 000 egyházi mártírt „termelt ki”.

A magyarországi kilenc hasonló áldozat ehhez képest elenyészőnek mondható, ugyanakkor egyértelműen kijelenthető az is, hogy a Tanácsköztársaság döntéshozói részéről „igény lett volna” az orosz bolsevik egyházpolitika módszereinek alkalmazására. Nem véletlen, hogy 1919 nyarán a francia megszállás alatt lévő Szegeden olyan hírek terjedtek el, miszerint Kun Bélának a Szent Koronát összetörték és beolvasztották.

De más volt a külpolitikai helyzet is. Szovjet-Oroszország lassan szakított a Trockij-féle túlzással (a világorradalom kényszerű erőltetésével) és berendezkedett a „szocializmus egy országban” politikájára. Egy kontinensnyi méretű ország ezt megtehetette, Magyarország nem. Kun Bélának legfőbb álma a békekonferenciára való meghívás és ezáltal a nemzetközi elismertetés volt.

Közben kisebb antant missziók folyamatosan jöttek-mentek. Életfontosságú volt a még Magyarországon megmaradt nemzetközi szervezetek biztosította vékonyka köldökzsinór. Ilyen volt a Nemzetközi Vöröskereszt. A kiváló svájci, német, francia és angol kapcsolatokkal rendelkező (idősebb) Biberauer Richárd el tudta érni, hogy a Filadelfia Diakonisszaegylet fenntartásában lévő református Bethesda Kórház kapujára, az ott lévő néhány vöröskeresztes alapítványi ágyra tekintettel, a Külügyi Népbiztosság hirdetésményeként legyen kirakva: „Ez az épület a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt áll.”

Egyházpolitikai szempontból a Tanácsköztársaság négy egyházpolitikai mérföldkövét kell megemlítenünk, így a *totális iskolaállamosítást*, az *ellenséges és reakciós propaganda tilalmát*, a *vallásügyi likvidációt*, illetve a szigorúan *magányüggé nyilvánított vallásosságot*.

A *totális iskolaállamosítás* azonnali hatállyal szocializálta a közoktatási intézményeket. Járulékosan betiltották a vallástanítást, és helyette társadalmi ismeretek és nemi felvilágosítás oktatását írták elő. Kevésbé ismeretes ugyanakkor, hogy ezt a lépést a budapesti munkás- és katonatanács a fővárosi községi [értsd: önkormányzati] iskolák tekintetében már a Károlyi-időszak végén, 1919. február 21-én meglépte.

A tanítókat és tanárokat kötelező módon szakszervezetbe tömörítették. A szakszervezetbe tömörülés önvédelmi jelleggel is bírt. Közszükségleti cikkekhez jutni ugyanis kizárólag szakszervezeti tagként lehetett. A reformátusok között a teológiai akadémia Ráday utcai komplexumának védelmére egyházi direktórium, majd intézőbizottság is alakult. Ez a vallás szabad gyakorlatáról szóló április 26-i rendelkezés után magától elhalt. Működésében elméletileg egyharmad-egyharmad arányban vettek volna részt a korábbi egyházvezetés, a kisebb lelkészek, valamint a belmissziói egyesületek „lelki munkásai”. A döntő befolyást az utóbbi két csoport gyakorolta, amely az *Új Reformáció* körül csoportosult. Somogyban, a később magas posztra jutott Tildy Zoltán lelkészszakszervezet alapításával kísérletezett. Ez a kezdeményezés a visszaemlékezések szerint levelezési kapcsolatokon keresztül Deme Lászlóig és Forgács Gyuláig (tehát Budapestig és Pécelig) is kiterjedt. Ám a nagyon hiányos iratanyagból úgy tűnik, hogy ez a szakszervezeti kezdeményezés nem nyerte el az állam elismerését.

Az *ellenséges és „reakciós” propaganda* tilalma következtében a reformátusok 1919 húsvétjáig hosszú bibliai lekciónkkal pótolták a prédikáció hiányát. Utána is érezhető maradt ugyanakkor a prédikációfigyelés. Ennek ismerjük néhány, sokszor tragi(komi)kus ízű esetét. Az egyik vörös őrpapancsnok az alábbi felkiáltással szakított félbe egy budapesti református istentiszteletet: „Ha le nem szedik azt az öreget [értsd: Petri Elek püspököt] onnan [értsd: A szószékről], akkor [géppuska]sortüzet veszélyeztet. Másik esetben egy előadást meghallgatva a jelen lévő agitációs komisszár felállt és kijelentette, nagyon szerencsés dolog, hogy a kereszténység nem tudta az itt hallott társadalmi programját megvalósítani, hiszen akkor nekik, kommunistáknak nem hagyott volna feladatot. Ez a megjegyzés a kereszténységgel szembeni kritikaként is értelmezhető, mint ahogy az is, hogy a Vallásügyi Likvidációs Bizottság vezetője is egy olyan kiugrott piarista szerzetesnövendék, Fáber Oszkár volt, aki áttért a szociáldemokráciára. 1908-ban kiadta az *Egy szerzetes naplótöredékei* című művét, amely akkor is a korabeli katolikus egyház (de legalábbis a papnevelő intézetek) lelki, szellemi és erkölcsi mélyrepülésének a tükré, ha publicisztikai túlzásaitól eltekintünk.

A katolikusok a Tanácsköztársaság kikiáltását mérsékelt megnyilatkozásokkal vették tudomásul. Felszólították a papságot, hogy a „nincs hatalom, hanem csak Istenből”, illetve az „add meg a császárnak, ami a császáré, Istennek, ami az Istené” elv alapján a köteles korlát mértékéig engedelmeskedjenek az új hatalomnak. Az engedelmség köteles mértéke az Isten parancsaival való nyílt ellenszegülésig terjed. Akkor inkább Istennek kell engedni, mint embereknek. A Tanácsköztársasággal való kacérkodás már csak azért sem nagyon kísértette meg a katolikus egyházat, mert államegyházi állásának maradványai megfeleltethetőek voltak az ortodox egyház jogállásának, így őt fenyegette leginkább az a helyzet, hogy a kommunisták az oroszországi létharchoz hasonlót kezdenek ellene.

Voltak olyan plébánosok, akik ennek nyomán nyíltan, a szószékről prédikáltak a vörösök ellen. Füles (Sopron vm.), Császár (Komárom vm.), Jászkarajenő (Jász-Nagykun-Szolnok vm.) és Vácszentmárton (Pest vm.) esetében ezt bizonyítani tudjuk. A Dunapatajon és Szentendrén kibontakozó úgynevezett ellenforradalmi mozgalmak leverése kapcsán a vörösterror gépezete kereste ugyan a felsőbb egyházi ideológust mint „izgatót”, de nem találta. Ezek a megmozdulások sokkal inkább a magántulajdon szentségének megsértése elleni ösztönös paraszti tiltakozóakcióknak bizonyultak.

A ludovikások lázadása után terjedt el Budapesten az a később igaztalannak bizonyult hír, hogy vörös terrorkülönítményesek bosszúból Esztergom környékén is felkötöttek egy papot, aki korábbi tevékenységével kivívta a haragjukat. Állítólag az ezen alkalommal bezárt templom kapujára az „Istenhiány miatt üzlet zárva” feliratot ragasztották. A terjedő pletyka fontos társadalmi közérzetre vetett fényt.

A reformátusok legmagasabb egyház tisztséget viselő mártírja kecskeméti főgondnokuk volt, akit a szolnoki terror alkalmával végeztek ki. A debreceni túszejtési akció keretében Baltazár Dezsőt is megpróbálták Budapestre, a Gyűjtőfogházba hurcolni, de ő végül a kétnapos kihallgatása során tett tanúvallomásaival elkerülte ezt a sorsot. (Vaskos hazugságait is tényként tálalva az ellenforradalom klerikális sajtója indít majd ellene masszív támadást.) A tiszai támadás alkalmával bántalmazták, majd az ellenséggel való összejátszás és kémtevékenység vádjával halálra is ítélték két református lelkészt. A román áttörés és a fejvesztett menekülésbe átcsapó visszavonulás nyomán azonban ezeket az ítéleteket nem hajtották végre, ahogy a budapesti „osztályidegen” polgárság kiirtására vonatkozó, folyamatosan lebegtetett fenyegetéseket sem.

Nem volt veszélytelen Kapi Béla tiltakozó jegyzéke sem, melyben a vallásszabadság megsértéséből eredő sérelmeket vette sorba. A győri evangélikus lelkész, dunántúli püspök a kommün utolsó időszakában fogalmazta meg memorandumát, melyet végül a Tanácsköztársaság bukása miatt nem küldött el. A vörösterrornak evangélikus lelkészi és izraelita rabbiáldozata nem volt.

A vallásügyi likvidáció alatt a francia típusú szeparációt kell értenünk, melynek során elkülönítették és szocializálták az egyházi vagyonon belül a közcélokra szánt közvagyon, és meghagyták volna az egyházaknak a szigorúan vallási (tehát kommunista felfogás szerint magán-) célokat szolgáló vagyonszert.

A célra felállították a több néven is nevezett Vallás(ügy)i Likvidáló Hivatal/Bizottság/Helyettes Népbiztosság szervezetét. A különböző névvariánsok mögött a már említett Fáber Oszkárnak az a törekvése állt, hogy népbiztossá léptessék elő, ám a Népbiztosok Tanácsának az ellenállása megghiúsította ezt a vágyát.

Az egyházügyi likvidáció egyébként helyileg nagyon különböző módon ment végbe. Budapesten például először mindent lefoglaltak, így, mások mellett, a református egyház teológiájának a főépületét is, amelynek nagytermét akarták a kerületi munkástanács agitációs gyűléseinek a színhelyévé tenni. Az 1919 húsvétjára megjelent Kunfi Zsigmond-féle, a vallásgyakorlat szabadságáról szóló rendelkezés nyomán álltak el végül ettől.

Vidéken a helyi likvidáló bizottságok gyakran nagyon korrekt módon jártak el. Előre figyelmeztették az egyházakat a likvidálásra, szinte bocsánatot kértek kényszerű tevékenységükért és fontos dolgokat hagytak meg számukra az önfenntartáshoz.

Ennek oka alapvetően az volt, hogy a kommün valódi kommunisták nélkül működött. A népbiztosok a helyi vezetőket azokból voltak kénytelenek verbuválni, aki éppen adódott: szociáldemokratákból (de még ők is nagyon kevesen voltak), agrárszocialistákból, lelkiismeretlen törtetőkből, a háborúban elszegényedett és egyházi felsőbbbségeik részéről sérelmeket hordozó felekezeti népiskolai tanítókból, különböző (kis)polgári elemekből. Ezek az emberek mind vallásos nevelést kaptak, a családban, főleg édesanyjukon még látták a komoly, elmélyült és lelkiismeretes hitgyakorlást, és az egyházaknak a nemzet megtartásában és kiművelésében játszott szerepét – már csak a katolikus-protestáns versengés részeként is – jól a fejükbe verték, így az egyház és a vallásosság iránt némileg a kegyeletteljes megbecsülés érzésével viseltettek. A kaotikus ellátási viszonyok és az állandó hiánygazdálkodás

közepette az egyházi illetményföld meghagyása létfontosságú volt. Ellenkező példa is előfordult. Az illetményéért Veszprémben utazó noszlopi plébánost lefogták, verésekkel, színlelt kivégzésekkel és gyalázkodásokkal kínozva méltatlan körülmények között tartották.

A húsvét előtti Kunfi-féle rendeletet követően a *vallásügyi viszonyok* valamennyire rendeződtek. Hogy az egyháziak mire számíthattak a rendszertől, azt 1919 májusában, a tanácsok választásáról szóló rendelet adta tudtul. Ez a papi személyeket valamikori osztályelnyomók (arisztokraták és nagypolgárok), a deviánsak, prostituáltak és elmebajosok előkelő társaságába sorolta és rekesztette ki a választójogból. A Tanácsok I. Országos Gyűlésén elfogadott tanácsalkotmány az állam és az egyház teljes elválasztásáról, valamint a vallás szigorú magánügy jellegéről rendelkezett, melynek nyomán az egyházak hivatalosan is a magántársaságok (magántársadalmi egyletek) szintjére süllyedtek le.

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, ha a Magyar Tanácsköztársaság kommünárjai sok tanúbizonyságot is adtak, hogy meglett volna az igényük az egyházak elleni gyűlölet és a radikális bolsevik vallásüldözés iránt, a magyar helyzet volt annyira sajátlagos és a rendszer fennállása olyan rövid, hogy éppen a valláspolitikában csak ímmel-ámmal tudták követni a „nagy lenini utat és iránymutatást”.

Dr. Kovács Kálmán Árpád, PhD történész
VERITAS Történetkutató Intézet